

Анатолій Щербань

ІСТОРІЯ ЗБІРКИ СВОЛОКІВ КИЇВСЬКОГО МІСЬКОГО МУЗЕЮ

HISTORY OF THE KYIV CITY MUSEUM'S CEILING BEAMS COLLECTION

DOI: 10.58407/litopis.260112

© А. Щербань, 2026. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9530-6453>

Мета статті: вивчення історії збірки сволоків Київського художньо-промислового та наукового музею. **Методологія** дослідження базується на принципах об'єктивності й історизму, включає **методи** аналізу і синтезу, компаративного аналізу. **Наукова новизна:** виявлено та проведено атрибуцію 8 предметів, зібраних на початку ХХ ст. для музею. Усі сволоки, згадки про котрі знайдено в контексті досліджуваної колекції, збереглися донині та вивчені фізично. Збережені Інвентарні книги закладу допомогли прослідкувати перипетії їх музеєфікації. **Висновки:** з'ясовано, що перший сволок потрапив до музейної збірки 1904 р. Останній – 1916 р. До колекції надходили сволоки із центральної смуги України та Чернігівщини, куплені, зокрема, в осіб, які шукали предмети старовини для продажу. Найдавніший був створений за часів гетьманування І. Мазепи на початку ХVIII ст. Найпізніший – 1889 р. Охарактеризовано параметри сволоків та подано короткі відомості про початкових власників трьох із них. Це були писар Київського полку Созонт Грабовський, пресвітер Покровської церкви в м. Переяславі Василь Ржепицький та Переяславський полковий хорунжий Іван Андрієвський. Фотографії 1910–1920-х рр. свідчать про те, що два із досліджуваних предметів (пресвітера Свято-Михайлівської церкви в Дашеві Василя Плотницького та козацького старшини Мусія Зарудного) займали акцентне положення в експозиції Київського музею – були підвішені в центрі стін. Про такий спосіб початкового експонування фрагмента сволока з Майданівки свідчать збережені на ньому до сьогодні залізні кільця. Коротко охарактеризовано параметри тих сволоків, котрі досі не були введені до наукового обігу. Звернено увагу на ціни, за які вироби були придбані, та особливості декору окремих предметів.

Ключові слова: історія, різьблені дерев'яні сволоки, Київський художньо-промисловий та науковий музей, М. Біляшівський.

The purpose of the publication: to study the history of the collection of svoloks (ceiling beams) of the Kyiv art-industry and science museum. **The research methodology** is based on principles of objectivity and historicism, incorporating **methods** of analysis and synthesis, as well as comparative analysis. **Scientific novelty:** eight items collected for the museum in the early 20th c. were identified and attributed. All svoloks mentioned in the context of the studied collection have been preserved to this day and physically examined. The surviving inventory books of the institution helped trace the intricacies and challenges of their musealization. **Conclusions:** it was established that the first svolok was added to the collection in 1904, and the last – in 1916. The collection primarily received ceiling beams from central Ukraine and the Chernihivschyna, purchased from individuals searching for antiquities for sale. The oldest beam was created during the Hetmanate of I. Mazepa in the early 18th c. The latest dates back to 1889. The article characterizes parameters of the beams and provides brief information about the original owners of three of them: Sozont Hrabovskiy, a scribe of the Kyiv Regiment; Vasyl Rzhepyt'skyi, a presbyter of the Pokrova church in Pereiaslav; and Ivan Andriievskiy, a Pereiaslav regimental cornet. Photographs from the 1910s–1920s indicate that two of the items (belonging to Vasyl Plotnytskyi, presbyter of St. Michael's church in Dashev, and Musii Zarudnyi, a Cossack officer) occupied a prominent position in the Kyiv Museum's exposition, being suspended in the center of the walls. Iron rings still preserved on the fragment of the beam from Maidanivka testify to this original method of display. The article briefly describes parameters of those carving ceiling beams that had not yet been introduced into scientific discourse. Attention is also paid to the purchase prices of the items and the decorative features of individual pieces.

Key words: history, carving ceiling beams (svolok), Kyiv art-industry and science museum, M. Biliashivskiy.

Вступ. Українські різьблені сволоки – важливі історичні джерела та музейні предмети, атрактивні експонати. Однією з найбільших і найдавніших їх збірок є сформована на початку ХХ ст. в Києві. Окремі предмети з неї фігурували в наукових публікаціях, але комплексно колекція досі не була проаналізована. Тема дослідження актуальна, оскільки роз-

криває маловідому сторінку української музейної справи, вводить до наукового обігу кілька музейних предметів.

Інформація про українські «різані» сволоки спочатку (з 1843 р.¹ до кінця XIX ст.²) публікувалася як короткі згадки в наукових виданнях і художніх творах. 1903 р. стартував новий період їх вивчення, що характеризується появою спеціалізованих досліджень, в окремих з яких містяться фотографії та наукові креслення, спроби інтерпретувати зображення. Першим таку інформацію оприлюднив К. Мокловський³. Через рік, під час підготовки до відкриття й освячення Київського художньо-промислового та наукового музею, М. Біляшівський оперативно опублікував повідомлення про нововіднайдений сволок з будинку священика в м-ку Дашів Подільської губернії⁴. Проілюстрував допис схематичним його зображенням на всю довжину з поперечним перерізом і детальною промальною елементами декору центральної частини. Цим предметом започатковано формування «київської» збірки різьблених сволоків, якій присвячено це дослідження. Окремі з них фігурували в наукових і популярних публікаціях як елементи ілюстративного характеру без вказівки на історію походження. Тільки зазначалися дані про належність до київського музейного зібрання⁵. У трьох статтях охарактеризовано музейницькі перипетії щодо кількох предметів⁶. Але в цілому колекція сволоків Київського міського музею досі не аналізувалася. Цьому питанню присвячене це дослідження, джерельною базою якого слугують Інвентарні книги Київського художньо-промислового та наукового музею і його наступників, окремі публікації та самі сволоки, котрі нині перебувають у підрозділах Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (далі – МНАПСН) та Національному музеї декоративного мистецтва України (далі – НМДМУ)⁷.

Виклад основного матеріалу. В Інвентарних книгах знайдено інформацію про 7 сволоків. П'ять із них датуються XVIII ст., два – XIX ст. Відомості щодо двох предметів містяться в книзі Історичного відділу. Перший – згаданий вище сволок з м-ка Дашів (и. о. 100) з вирізаною датою (1758 р.), що початково належав хаті пресвітера Свято-Михайлівської церкви Василя Плотницького. Оскільки цьому предметові присвячено спеціальні публікації⁸, детально його не аналізуватимемо. Лише додамо до оприлюднених раніше відомостей, що його М. Біляшівський купив за 25 рублів.

Другий запис (и. о. 120) стосується виробу з с. Майданівка Київської губернії (нині – Звенигородський район Черкаської області). Запис свідчить, що 1904 р. до музею із цього села надійшла «середина сволока кінця XVIII ст. основного, вирізан крест с копьем и губкой, нижняя часть покрыта глубоким орнаментом». Фрагмент сволока був невеликим (довжина 97,2 см). Не дивно, що його М. Біляшівський придбав лише за 1 рубль 50 копійок. Про цей сволок згадано кількома словами в навчальному посібнику О. Тищенко для студентів вишів мистецтв та культури⁹.

Нині ця річ зберігається в НМДМУ (інв. № д-4610). Тому є можливість її повного опису. Музеєфіковано найбільш декоровану частину сволока (іл. 1: 1–4). Такі дії музейників іноді практикувалися в Україні (наприклад: іл. 1: 5) та були обумовлені значними розмірами сволоків і пов'язаними з цим обставинами (зокрема, труднощами під час їх транспортування та експонування, нестачею експозиційного простору). Майстри використали брус, який є одним із найтонших серед зафіксованих щодо збережених на сьогодні сволоків XVII–XVIII ст. Висота виробу в центральній частині 20,5 см, а товщина – 9–10 см. Балку триступінчато профільовано (іл. 1: 4), за винятком центру, на якому традиційно для різьблених сволоків ранньомодерної доби зображено Голгофський хрест (іл. 1: 1). Цей

¹ Кулиш П. Михайло Чарнышенко или Малороссия восемьдесят лет назад: В 3 ч. Киев: Университетская тип-я, 1843. Ч. 1. С. 93.

² Эварницкий Д. Запорожье в остатках старины и преданиях народа: В 2-х т. Санкт-Петербург: Издание Л. Пантелеева, 1888. Ч. II. С. 44, вклейка рис. 10.

³ Mokłowski K. Sztuka Ludowa w Polsce: Cz. 1, Dzieje mieszkań ludowych; Cz. 2, Zabytki sztuki ludowej. Lwów; Kraków: Nakł. Księgarni H. Altenberga; druk W.L. Anczyca i Spółki, 1903. S. 276–277. W. 347–349.

⁴ Н.Б. Старинный сволок. Археологическая летопись Южной России. 1904. № 3. С. 95–96.

⁵ Наприклад: Щербаківський В. Українське мистецтво. Ч. 1. Дерев'яне будівництво і різьба на дереві. Київ, 1913. С. 60, іл. 122; Юрченко П. Дерев'яне зодчество України. Київ: Вид-во Академії архітектури УРСР, 1949. Рис. 69, 70, с. 129.

⁶ Щербань А. Сволоки 1758 р. і церковна історія с. Дашів: переосмислення. *Народна творчість та етнологія*. 2024. № 4 (404). С. 110–118; Щербань А., Жам О. Різьблений сволок зі зборів Миколи Біляшівського 1907 р. *Дослідження, збереження та популяризація пам'яток історико-культурної спадщини України (до 110-річчя від дня народження П. Тронька)*. Переяслав, 2025. С. 72–83; Щербань А., Жам О., Дунайні І. Різьблені сволоки Переяславського полку в експозиції Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини. *Переяслав-віка: Наукові записки НІЕЗ «Переяслав»*. 2025. Вип. 28 (30). С. 83–94.

⁷ Дякую провідному науковому співробітнику музею Наталії Денисенко за допомогу в роботі над цією статтею, без якої дослідження не відбулося б.

⁸ Н.Б. Старинный сволок. С. 95–96; Щербань А. Сволоки 1758 р. і церковна історія села Дашів... С. 110–118.

⁹ Тищенко О. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII–XVIII ст.): навчальний посібник для студентів вузів мистецтв та культури. Київ: Либідь, 1992. С. 127.

знак, загалом, належить до поширеного типу тогочасних хрестів на сволоках, але містить унікальні для них деталі – трикутні закінчення лопатей і дугу, подібну до «місяця рогами донизу» між нижнім ramenом (підніжком) та Голгофою, котра може бути округлою вершиною Голгофського пагорба, вирізаною відірвано від прямокутної основи. На нижній поверхні центральної частини предмета вирізано унікальний для цих місць на збережених українських сволоках орнамент – чотири паралельні повздовжні смуги зубців, згруповані по дві (іл. 1: 3). Простір між парами сприймається, як смуга ромбоподібних елементів чи ламана хвиляста лінія. Справа його перпендикулярно перетинають дві прямі риски, одна з яких декорована зубцями, між якими забито залізний цвях. Обабіч центру нижньої площини вирізано напіввал із різьбленням, яке імітує фактуру крученої мотузки. Середня сходинок бічних площин сволока прикрашена смугою вертикальних «рисок». Цікавий момент – на звороті зліва (іл. 1: 2) біля центральної частини у ній міститься особливий елемент у вигляді ступінчатої трапеції вершиною вверху, що, на нашу думку, свідчить про нереалізований намір різьбляра створити складнішу за технікою виготовлення орнаментальну смугу. Майстер, який наносив на цей сволок різьблення, був недостатньо вправним. Відповідно, декор справляє враження грубого, недосконалого.

Системі декору загалом віднайдено аналогів на багатьох інших збережених до сьогодні різьблених сволоках XVIII ст. Оскільки написів на предметі немає і, відповідно, більш точна атрибуція неможлива, погодимося із записаним у Інвентарній книзі датуванням. Хоча не виключаємо, що зображення хреста нанесене пізніше за створення самого сволока. На початку XX ст. на верхню площину предмета музейники прилаштували два кільця для підвішування експоната на стіну.

В іншій Інвентарній книзі, Етнографічного відділу, знайдено інформацію про 5 сволоків. За один із них, привезений із Борзенського повіту Чернігівської губернії та записаний до цієї Інвентарної книги 22 червня 1916 р. (з. о. 23802), музей заплатив 200 рублів. Зазначено, що кошти перерахували Фарбовському. Це найвища ціна, яку віддав за сволок М. Біляшівський, та одна з найбільших серед тих, які платили інші колекціонери. Наприклад, Д. Яворницький придбав сволок і одвірки за 300 рублів¹⁰. Безперечно, саме про цю дорогу покупку М. Біляшівський писав у листі до Д. Щербаківського від 1 липня 1916 р.: «Кое-что доставляет следователь Фарбовский из Борзенск[ого] у[езда], но цены ломит невозможные»¹¹. Але цей сволок коштував дорого не лише через жадібність продавця, а й тому, що мав багатий декор.

З кінця 1960-х рр. ця балка підтримує стелю в «Хаті майстра-чинбаря» МНАПСН. Їй присвячена спеціальна публікація¹², в якій історія надходження предмета до переяславського заповідника реконструйована на основі спогадів засновника і багаторічного очільника Переяславського заповідника М. Сікорського. Як виявилось після знаходження запису про купівлю предмета до Київського музею, відомості в них – хибні. Зокрема, про те, що сволок знайшли переяславські музейники в Києві і він датується 1702 р. Року на предметі нині не видно. Не було його зафіксовано й на початку XX ст., про що свідчить записана в Інвентарній книзі розшифровка напису. Наведемо її, бо у вищезгаданій статті подано не повний текст: «ПОМОЩІЮ ВСЕДЕЙСТВУЮЩАГО ВО ТРОЙЦИ: ЄДИНАГО БГА А ТЩЕНІЄМ ПНА СЪОЗОНТА ГРАБѢВСКАГО ПИЗАРА ПОЛЪКУ КІЄВСКОГО КОТОРОМУ МОЛИТВАМИ ПРЕЧИСТОЙ БЖІЕЙ МАТЕРІ А БЛАГОВОЛЕНІЄМЪ І БЛАГОСЛОВЕНІЄМЪ АРХІЄРЕА [ВЫШНИХЪ СИЛЪ] СОЗДАСА ДОМ СЕЙ ЗА ВИСОКОРОДНОГО АСНЕВЕЛМОНЖАГО ЕГО МЛОТИІ ПНА ІШАННА МАЗЕПЫ ГЕТЪМАНА ВОЙСКА ЕГО ЦАРСКАГО ПРЕСВЕТЛАГО ВЕЛИЧЕСТВА ЗАПОРОЖСКОГО ТОМУ ЖЪ ВОЗВЫШЬРЄЧЕНОМУ ПНУ ГРАБОВСКОМУ І ЖОНЕ ЕВО АННЕ СОЛОМОНОВНЕ В ПРЕМІРНОЕ І БГУ УГОДНОЕ СОЖИТЕЛЬСТВО ДА БУДУТ ІМЪ МНОГОЩАСЛИВЫЕ ЛѢТА». Зважаючи на подані в записі дані, є підстави датувати цей виріб часом з початку XVIII ст. до кінця 1708 р. і висловити гіпотезу, що його встановили в будинку, спорудженому незадовго після одруження згаданої в тексті пари. Також важливі записані в Інвентарній книзі дані про те, що сволок сосновий, обрізаний на кінцях, мав довжину 592 см, ширину 30 см і товщину 40 см. Отже, це – один із найдовших і найтовщих серед нині відомих українських сволоків.

Другий сволок, привезений до музею 1914 р., в Інвентарну книгу Етнографічного відділу записаний рукою Миколи Біляшівського під номером з. о. 22692. Він сосновий, роз-

¹⁰ Щербань А. Різьблені сволоки з Гетьманщини в колекції Катеринославського музею. *INSULA*. 2024. № 7. С. 363.

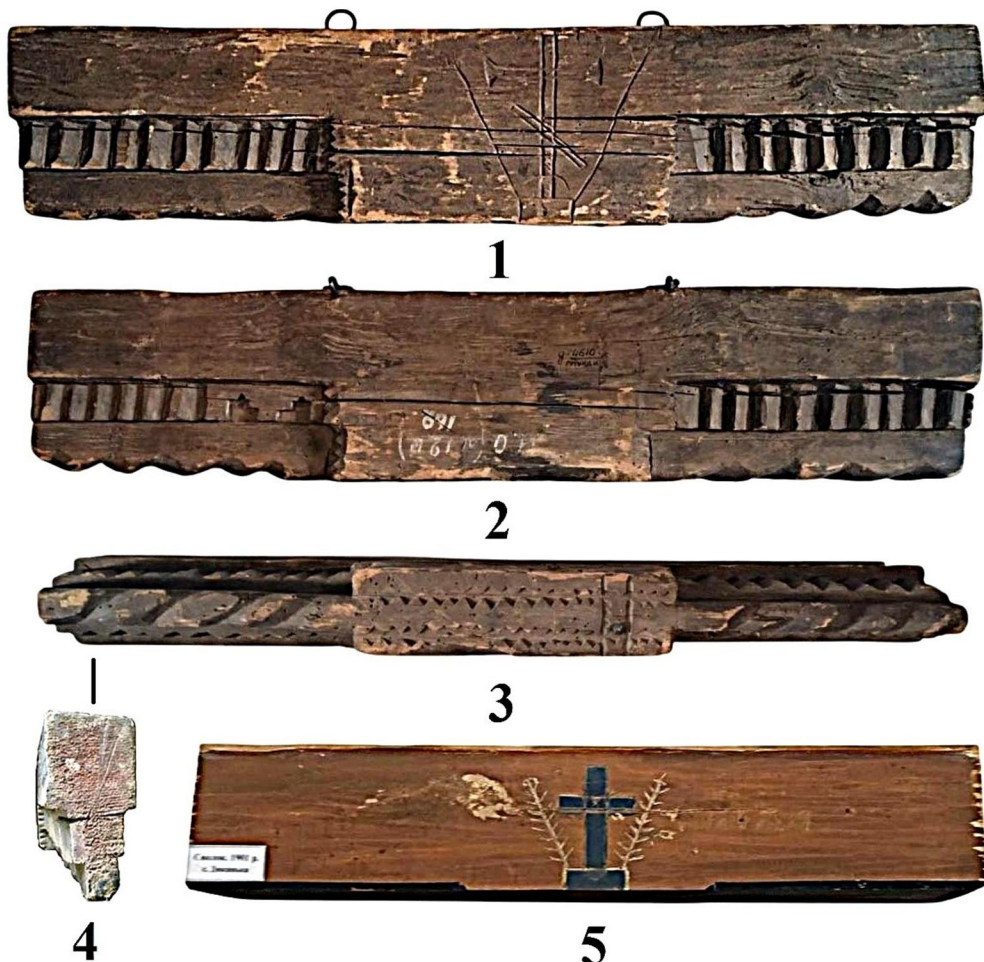
¹¹ Станіцина Г. Забуті сторінки з історії першого міського музею в Києві (за архівними документами НА ІА НАНУ). *Музейні читання. Мат. наук. конф. «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки»*. Київ, Музей історичних коштовностей України, 9–11 листопада 2009 р. Київ, 2010. С. 27.

¹² Жам О., Грудевич Т. Сволоки у хаті чинбаря Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини: історичний, мистецтвознавчий, історіографічний огляд. *Сіверянський літопис*. 2021. Вип. 6. С. 25–35.

півського колекції були розосереджені. Наприкінці 1940-х рр. про сволюки згадав П. Юрченко, опублікувавши креслення двох найбільш декорованих предметів і зазначивши, що вони зберігаються в Київському музеї¹⁹. Під час періоду, коли до музею в м. Переяслав почали масово звозити будинки для експозиції просто неба, сволюки (за винятком фрагмента балки з Майданівки) опинилися там. Упродовж 1966–1970 рр. частину з них установили в хатах: «заможного селянина-промисловця», «бідняка», «гончаря», «чинбаря», «церковний сторожці» та «шинку», оскільки «рідні» балки цих споруд мали незадовільний стан. Ті, що з якихось причин не підійшли, виставили у створеному 1976 р. Музеї декоративно-ужиткового мистецтва Київщини²⁰.

Висновки. Унаслідок пошукових робіт, здійснених у співпраці співробітників Харківської державної академії культури, Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (м. Переяслав) і Національного музею декоративного мистецтва (м. Київ), було виявлено і проведено атрибуцію 8 предметів, зібраних на початку ХХ ст. для Київського художньо-промислового та наукового музею. Усі сволюки, згадки про котрі знайдено в контексті збірки Київського міського музею, збереглися донині, досліджені фізично. А збережені Інвентарні книги Київського художньо-промислового та наукового музею допомогли прослідкувати перипетії їх музеєфікації.

Додаток:

Іл. 1.

Фрагменти сволюків:

1–4 – Привезений із с. Майданівка, Звенигородського району Київської обл. Кін. XVIII ст. Фонди НМДМУ. Фото Наталії Денисенко, 2025.

5 – с. Диканька Полтавської обл. 1901. Експозиція Диканського історико-краєзнавчого музею ім. Д.М. Гармаша. Фото А. Щербаня, 2025.

¹⁹ Юрченко П. Дерев'яне зодчество України... Рис. 69, 70, с. 129.

²⁰ Щербань А., Жам О., Дунайна І. Різьблені сволюки Переяславського полку...

1

2

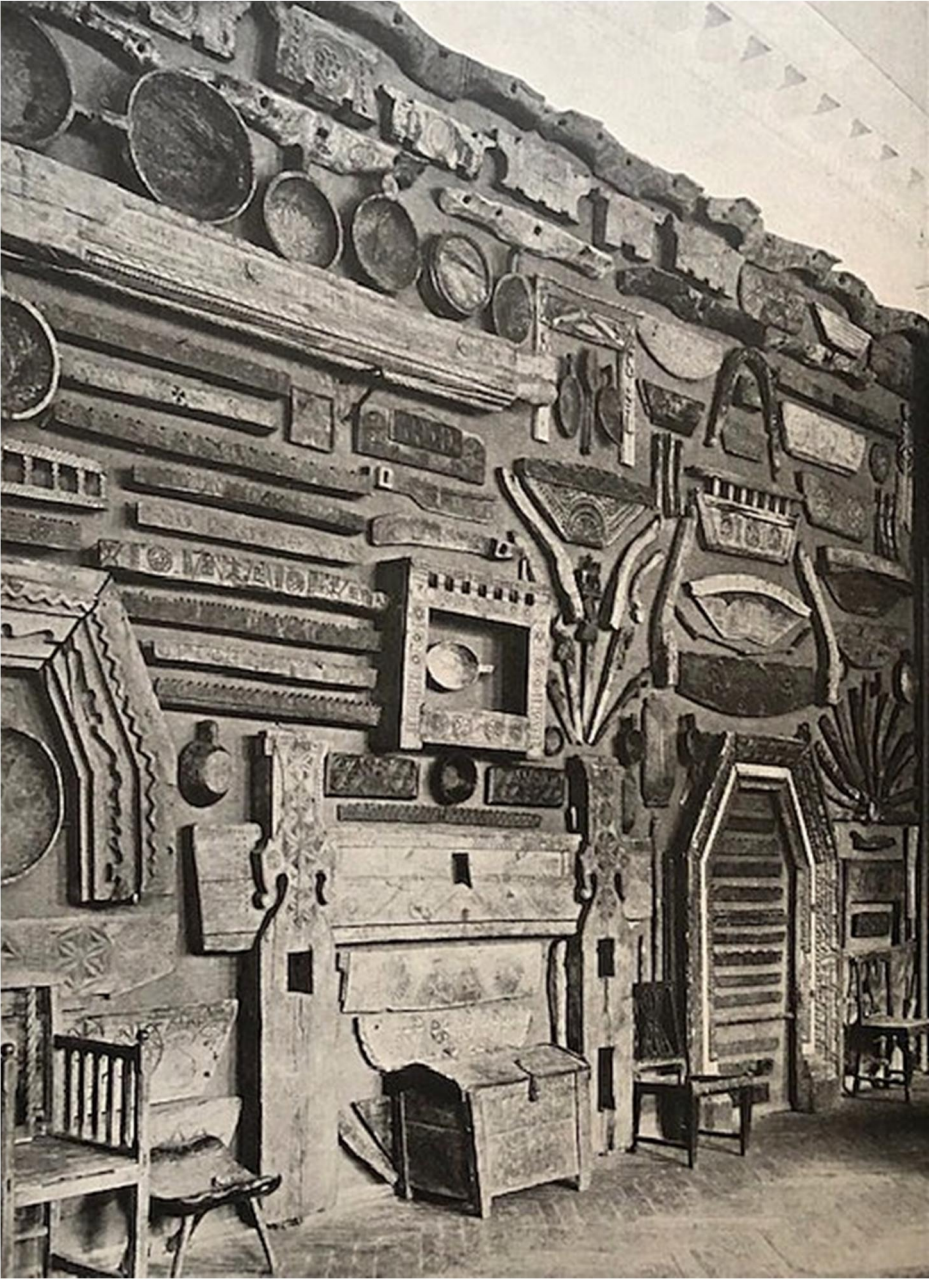
3

Ил. 2:

1 – Сволоок з хати Василя Плотницького 1758 р. в експозиції історичного відділу Київського художньо-промислового та наукового музею. Фото 1911 р. Документально-архівний фонд наукової бібліотеки НМДМУ;

2 – Сволоок з Подільської губернії. 1871. «Церковна сторожка» з с. Рудяків. МНАПСН. Фото О. Жам, 2025;

3 – Сволоок із с. Вишеньки Остерського повіту Чернігівської губ. МНАПСН. Хата заможного селянина-промисловця з с. Єрківці Переяслав-Хмельницького району Київської обл. Фото А. Щербаня, 2024.

Іл. 3.

Сволок Мусія Зарудного 1722 р. серед дерев'яних предметів в експозиції Київського художньо-промислового та наукового музею. Фото, опубліковане 1912 р.²¹

References

- Evarnytskyi, D. (1888). Zaporozhe v ostatkakh staryny y predaniakh naroda [Zaporizhia in the remnants of antiquity and folk legends]. Saint Petersburg, Russia.
- Kulysh, P. (1843). Mykhailo Charnyshenko yly Malorossyia vosemdesiat let nazad [Mykhailo Charnyshenko, or Little Russia eighty years ago]. Kyiv, Ukraine.
- Moshchenko, K. (1927). Akademik Mykola Biliashivskyi yak muzeinyi robitnyk [Academician Mykola Bilyashivsky as a museum worker]. *Ukrainskyi muzei – Ukrainian museum*, 1, P. 6–7.
- Pavlenko, M. (1927). Narodne rizbiarstvo [Folk woodcarving]. *Vsesvit – Universe*, 18, P. 8–9.
- Shcherbakivskyi, V. (1913). Ukrainske mystetstvo. Ch. 1. Derevliane budivnytstvo i rizba na derevi [Ukrainian art. Part 1. Wooden construction and wood carving]. Kyiv, Ukraine.

²¹ Щербаківський В. Українське мистецтво... С. 60, іл. 122.

Shcherban, A. (2024). Rizbleni svoloky z Hetmanshchyny v kolektsii Katerynoslavskoho muzeiu [Carved beams from the Hetmanate in the collection of the Katerynoslav museum]. *INSULA*, 7, P. 359–372.

Shcherban, A. (2024). Svolok 1758 r. i tserkovna istoriia s. Dashiv: pereosmyslennia [Svolok 1758 and the church history of Dashiv village: rethinking]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia – Folk art and ethnology*, 4 (404), P. 110–118.

Shcherban, A., Zham, O. (2025). Rizblenyi svolok zi zboriv Mykoly Biliashivskoho 1907 r. [Carved beam from the collection of Mykola Bilyashivsky, 1907]. Pereyaslav, Ukraine.

Shcherban, A., Zham, O., Dunaina, I. (2025). Rizbleni svoloky Pereiaslavskoho polku v ekspozitsii Muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu Serednoi Naddniprianshchyny [Carved beams from the Pereiaslav regiment in the exhibition of the Museum of folk architecture and life of the Middle Dnieper region]. *Pereiaslavika – Pereiaslavika*, 28 (30), P. 83–94.

Stanitsyna, H. (2010). Zabuti storinky z istorii pershoho miskoho muzeiu v Kyievi (za arkhivnymi dokumentamy NA IA NANU) [Forgotten pages from the history of the first city museum in Kyiv (based on archival documents from the National Academy of Sciences of Ukraine)]. Kyiv, Ukraine.

Tyshchenko, O. (1992). Istoriia dekorativno-prikladnoho mystetstva Ukrainy (XIII–XVIII st.): navchalnyi posibnyk dlia studentiv vuziv mystetstv ta kultury [History of decorative-applied arts of Ukraine (13th–18th c.): a textbook for students of arts and culture universities]. Kyiv, Ukraine.

Yurchenko, P. (1949). Derev'iane zodchestvo Ukrainy [Wooden architecture of Ukraine]. Kyiv, Ukraine.

Zham, O., Hrudevych, T. (2021). Svolok u khati chynbaria Muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu Serednoi Naddniprianshchyny: istorychnyi, mystetstvoznavchyi, istoriohrafichnyi ohliad [The log cabin of the museum of folk architecture and life in the Middle Dnieper region: historical, art historical, and historiographical overview]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 25–35.

Щербань Анатолій Леонідович – доктор культурології, кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри культурології та музеєзнавства Харківської державної академії культури (Бурсацький узвіз, 4, м. Харків, 61057, Україна).

Shcherban Anatolii – doctor of culturology, a Ph.D. in History, a professor, a head of the department of culturology and museology at the Kharkiv state academy of culture (4 Bursatskyi Descent, Kharkiv, 61057, Ukraine).

E-mail: kozaks_1978@ukr.net

Дата подання: 10 жовтня 2025 р.

Дата затвердження до друку: 28 січня 2026 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Щербань, А. Історія збірки сволоків Київського міського музею. *Сіверянський літопис*. 2026. № 1. С. 106–113. DOI: 10.58407/litopis.260112.

Цитування за стандартом APA

Shcherban, A. (2026). Istoriia zbirky svolokiv Kyivskoho miskoho muzeiu [History of the Kyiv City Museum's ceiling beams collection]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, P. 106–113. DOI: 10.58407/litopis.260112.

